

А н н о т а ц и я

Анализируется оперативно-профилактическая деятельность органов политической цензуры в издательствах, библиотеках советской Украины 1920–1930-х годов. Выясняется идеологическая мотивация запрета издания книг и специфика их конфискации.

Ключевые слова: *политическая цензура, библиотеки, книги, конфискации.*

A n n o t a t i o n

Operatively-preventive activity of bodies of political censorship in publishing houses, libraries of the Soviet Ukraine of 1920 -1930th is analyzed. The ideological motivation of an interdiction of the edition of books and specificity of their confiscation is found out.

Key words: *political censorship, books, libraries, confiscation.*

Журба М. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

**ТЕОРЕТИЧНІ ПІДВАЛИНИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ
КОМУНІСТИЧНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМУ В СЕРЕДОВИЩЕ
УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА (20-ТІ – 30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)**

У статті аналізуються теоретичні підвалини впровадження ідеології комуністичного інтернаціоналізму в середовище українського селянства.

Ключові слова: *комуністичний інтернаціоналізм, селянство, соціалістичний експеримент, кооперація, тоталітаризм.*

Демократичний поступ та розбудова громадянського суспільства в сучасній Україні наштовхуються на закладені в тоталітарну добу вітчизняної історії деформації громадянської ініціативи. На час встановлення компартійного режиму в Україні абсолютну більшість її населення становило селянство. Натомість, розпочинаючи соціалістичний експеримент, більшовики мали на озброєнні застарілу марксистську теорію доби капіталізму вільної конкуренції з її здебільшого гіпотетичною можливістю тісного союзу пролетаріату з трудящим селянством у процесі перетворень суспільства на комуністичних засадах. З іншого боку, існував сумний досвід опору селянства намаганням знищити приватну власність у ході європейських революцій, який примушував сумніватись в доцільності марксистських умоглядних побудов. За таких обставин тривале утримання влади вимагало вироблення чіткої концепції “соціалістичного” перетворення селянства шляхом позбавлення його не лише класових, але й національних специфічних рис. Базовою передумовою для цього мало стати впровадження у середовище українського селянства ідеології так званого “комуністичного інтернаціоналізму”.

Попри свою актуальність спеціальні праці присвячені аналізу цієї проблеми в сучасній українській історіографії відсутні. Дослідники лише побіжно зверталися до окремих її аспектів у процесі з’ясування суміжних проблем вітчизняної історії. Відтак метою цієї статті є аналіз теоретичних підвалин впровадження ідеології комуністичного інтернаціоналізму в середовище українського селянства упродовж 1920–1930-х років минулого століття.

Загострення соціальних та міжнаціональних суперечностей в СРСР, що органічно пов’язувалися з впровадженням в життя в тривіалізованому вигляді ленінського вчення про єдність національних і інтернаціональних завдань пролетаріату, акцентувало посилену

увагу більшовицької еліти до проблем союзу робітничого класу й селянства. Аналізуючи класову сутність національного питання, Сталін підкреслював ще у 1923 році необхідність досягнення такого становища, щоб “влада пролетаріату була такою ж рідною для інонаціонального селянства, які для російського” [1]. Доповідь Сталіна “Про національне питання” заслухана на XII з’їзді РКП(б), 23 квітня 1923 року, характеризувала завдання громадських об’єднань у взаємозв’язку з внутрішнім аспектом національної проблеми в СРСР, який зводився до того, що більшовики, зорієнтовані на групу Сталі-на-Молотова, ризикують опинитися перед фактом розриву між пролетаріатом колишньої державної нації й селянами раніш пригноблених націй, що дорівнює підризу диктатури пролетаріату [2].

Важлива роль у здійсненні інтернаціональної злуки між різними за своєю соціальною сутністю суспільними групами в специфічній селянській країні відводилася інститутові міських емісарів з агітації та пропаганди в селянському середовищі, які тимчасово перебирали на себе функції нечисленних партосередків і громадських об’єднань. У 1925 році Сталін виголосив, що ні в якому разі не можна змішувати селянство СРСР із селянством Заходу. Селянство, яке пройшло школу трьох революцій, яке отримало землю та мир із рук пролетаріату, перетворюється в резерв пролетаріату [3]. Усвідомлення селянством себе в якості цього резерву повинно було відкрити додаткові канали впливу на нього як сприйняття інтернаціоналістської комуністичної пропаганди. Першочергове завдання у сфері соціальної інкорпорації селянства Сталін вбачав в обов’язковому створенні широкого проміжного безпартійного активу сільської громадськості між РКП(б) та мільйонами безпартійних селян [4]. Він мав забезпечити посилення тісних зв’язків між пролетаріатом та трудовим селянством в ідейно-організаційному плані через підтримку діяльності міських емісарів в сільській місцевості [5]. З цього приводу Сталін відверто заявляв, що пролетаріат повинен мати своїх агентів на селі. Реалізація окреслених організаційних завдань переслідувала як перспективну мету – максимум соціалістичного експерименту, так і чергові цілі тоталітаризуючого поступу держави; серед яких особливо слід відзначити здійснення векторизації зростаючої самодіяльності та активності селянства до “русла соціалістичного будівництва” й забезпечення цим контролю над селянами з боку політичних інститутів держави [6]. Організаційними формами оперування активністю селянства та прагненням задоволення його власних інтересів повинні були виступати різноманітні елементи системи громадських об’єднань. Причому їх особливою функцією, виходячи зі сталінської теорії перманентної класової боротьби, що постійно загострюється, була подальша соціальна диференціація різних за майновим статусом груп селянства (особливо на прикладі України) та застосування політики соціального маневрування [7].

Розгортання цих заходів в основному диктувалося усвідомленням режиму загрози з боку власницьких інтересів майнових груп селянства [8]. На цьому шляху, на думку Сталіна, поставала проблема якнайшвидшого об’єднання селянства в різні за предметною спрямованістю групи громадських організацій з метою “викорінення духу індивідуалізму сільських мас”, тобто до відчуження майна, живої праці та свідомості й переведення їх на рейки пролетаризованого соціального світосприймання. “Селянство, поки воно залишається сукупністю індивідуалів, – заявляв Сталін, – виділяє й не може не виділяти зі свого середовища капіталістів – постійно й безперервно. Це означає, що нам потрібен не будь-який союз робітничого класу й селянства, а лише такий, що базується на боротьбі з капіталістичними елементами селянства” [9]. Виходячи з цього, Сталін надавав пріоритетного значення формам масованого та всезагального наступу на сільське господарство: “Реконструкція сільського господарства на базі соціалізму репрезентує

собою наступ останнього тотально. Щоб її провести, необхідно, перш за все, спиратися на профспілкові, партійні та кооперативні кадри [10]. Принципового зламу планувалося досягти саме в площині психологічного сприйняття селянством колективних форм господарювання з максимальними ступенями відчуження. Кооперативна мережа намічалася сталінським парт-керівництвом як стимулятор привабливості колгоспної системи і для селянства, усуспільнюючи у виробничих формах не тільки власність, але й максимально відчужуючи ступені індивідуальної свободи [11].

Як підсумок заходів із “переробки селянина”, Сталін передбачав створення комплексу соціально-психологічних гарантій політичного міфу легітимності пролетарської влади. “Селянин старого типу з його звірчачим недовір’ям до міста як до грабіжника, – писав Сталін, – повинен відійти на задній план. Його заступить селянин-колгоспник, що не уявляє свого існування без міста” [12]. Прив’язаність селянина до індустріальних центрів як заміського джерела донорування міста в усіх аспектах його функціонування, знайшла теоретичне відображення в сталінській роботі “Питання ленінізму”. В ній Сталін окреслив доміанти соціальної політики раннього та зрілого лівого тоталітаризму: “Деякі опоненти міркують, що головне в ленінізмі – селянське питання. Це судження зовсім неправильне. Селянське питання про союзника пролетаріату є питанням похідним” [13].

Селянство з усім його потенціалом внутрішньокласової диференціації розглядалося Сталіним як важливе поле тоталітаризації суспільства через диктатуру пролетаріату, яка була тотожна вказівкам партії, проведених за допомогою масових організацій [14]. При цьому рівень ефективності функціонування апарату партії-держави суворо визначався, згідно зі сталінськими положеннями, рівнем вольової готовності соціальних верств суспільства, що повинні асоціювати себе з державою. “Між керівними вказівками партії, – писав Сталін, – та їх впровадженням в життя лежать воля й діяльність тих, ким керують. Готовність чи небажання підтримати директиви окремими класами є психологічними рушіями запланованих перетворень” [15]. В результаті окреслювалася виняткова роль відповідного класового оперування свідомістю консервативних мас власницького селянства.

Усі заходи пролетарського уряду були підпорядковані саме меті генерального узгодження стану “реакційних” потенцій класу селян-власників з потребами меншості пролетаризованого населення, що реалізувала свої поведінкові нормативи у формах усуспільнення. Суб’єктивні чинники жорстко підпорядковувалися об’єктивним факторам паразитичного існування (за рахунок перекачування надвартості) міста за рахунок села й гарантування цього становища усією партійною елітою на зламі 20-х років ХХ ст. Утвердження сталінської доктрини інтернаціоналізації, окрім інших обставин, пояснювалося ще й тим, що розбіжності між право-, ліво- та центрокомуністичними групами ВКП(б) щодо форсованого наступу на село за допомогою СГО і проведення суцільної колективізації, стосувалися не принципів засад, а лише питань терміну тотального відчуження власності та свідомості селянства [16].

Продовженням сталінської лінії моделювання класових співвідношень за допомогою інтернаціоналістської пропаганди, що проводилася через механізм системи громадських об’єднань, стали праці типового представника радянської бюрократії 20 – початку 50-х років В. Молотова. Відображення цієї проблеми провідними партфункціонерами проходило з вершин організаційно-структурного рефлектування фіксації державно-правового більшовицького режиму в середовищі селянства. Необхідність використання СГО як допоміжного важеля керівництва сільським населенням при функціональній

недостатності партійних осередків на селі, охарактеризувалася Молотовим як така, що вимагає особливої обережності до місцевих кадрів і завуальовано передбачала посилення впливу громадських об'єднань із найвагомішою і політично репрезентативною часткою міського населення [17]. В доповіді на пленумі ЦК РКП(б) 26 жовтня 1924 року Молотов наголосив на тому, що робота радянського апарату в селі має величезне значення для формування настроїв селянства на фронтах політичної та культурної роботи, а також нерозривно пов'язана із задоволенням його соціально-економічних потреб. Було акцентовано увагу, що правильний підхід до політико-просвітньої роботи сприяє поліпшенню відносин між селянством та радянською владою. Серед провідних напрямків роботи в середовищі селянства визначалося формування матеріалістичного світогляду, внесення пролетарської ідеології у його середовище та інтернаціональне гуртування селянських мас.

Організаційними формами вищезазначених політосвітніх завдань партії на селі, за задумом Молотова, перш за все виступали мобільні загони міських робітників, зусиллями яких розгортався “політико-просвітницький фронт” та здійснювалися організаційно-скеровуючі функції з організації широкого селянського безпартійного активу [18]. Іншою оргформою повинні були стати громадські об'єднання, яким відводилася помпезна роль “провідників політичної лінії центрального керівництва” через статутну ординарну та кампанійську діяльність [19]. Соціальна функція узгодження інтересів селянства та робітництва в цілому була одним із головним векторів взаємодії міського та сільськогосподарського пролетаріату з власницьким селянством, яке входило до системи громадських об'єднань. Вона міркувалася як засіб блокування можливого протиставлення інтересів робітників та селян як соціальних груп і водночас як бажаний агент гри на протиставленні економічних, соціополітичних, культурних інтересів всередині сільського населення [20]. В організаційному відношенні пріоритетними напрямками роботи СГО визначалися канали діяльності, спрямовані на селянську бідноту та сільськогосподарський пролетаріат. Молотов визначив ієрархію зв'язків між групами люмпенізованого та пауперизованого населення, владними інститутами й громадськими об'єднаннями в сільській місцевості на теренах СРСР [21].

Партійний плюралізм всередині більшовицької партії, що існував у 20-х роках ХХ ст., заклав базу для досить широкої варіативності в теоретичних підходах до оцінки ролі селянства та способів взаємодії з ним тоталітарної держави через механізм громадських об'єднань у напрямку його інтернаціоналізації. Л. Троцький, що представляв погляди ультралівової частини РКП(б), вказуючи на субстратну важливість селянства для фіксації диктатури пролетаріату, писав: “Якщо б аграрне питання було вирішене російською буржуазією, то російський пролетаріат ні в якому разі не зміг би прийти до влади у 1917 році. Для того, щоб реалізувалася радянська форма державності, було необхідне взаємозближення та взаємопроникнення двох факторів протилежної історичної природи: 1) селянської війни та 2) пролетарського повстання” [22]. Відносини об'єктивної взаємопов'язаності пролетарської держави із селянськими масами розглядалися через призму комплектування рядів міського та сільськогосподарського пролетаріату з резервуара соціального потенціалу селянства. Спадкоємні пролетарі, що повністю розірвали соціокультурний зв'язок із селом, були надзвичайно нечисленними. В умовах розриву зв'язків із світовим господарством, виходу з міжнародного ринку розподілу праці, робітник міської промисловості, “рекрутований” із села, опинявся під загрозою на довгі роки залишитися носієм архаїчного патерналістського типу свідомості” [23], із тією

особливістю, що носій такого типу свідомісної орієнтації надзвичайно складно піддається організованим формам впливу та корекції діяльності” [24]. Небезпечність повільного революціонування свідомості пролетарів вела, згідно з міркуваннями Троцького, до звуження каналів оперування нею з боку пропагандистських служб держави “диктатури пролетаріату”.

Прогнозуючи модель ранньототалітарного тину суспільства, Троцький болісно реагував на природну конвергенцію на рівні матеріальних інтересів між верхами села та різних ланок державно-господарського апарату” [25]. Він закликав сконцентрувати зусилля партії на формуванні соціальної опори виключно із сільськогосподарського пролетаріату. Провідне місце було відведене ролі профспілкових організацій задля розширення площин “захисту” батрацтва не тільки від міцних хазяїв, але і від середняків” [26]. Профспілки на селі повинні були виконувати не стільки функцію захисту прав своїх членів, скільки протекторну функцію унебезпечення держави від можливих проявів громадянської непокори з боку селян, охоплених профспілковими організаціями” [30]. При цьому доцільна ідейно-політична взаємодія між містом і селом, при медіаторній ролі профспілок, – вважав Троцький, – можлива лише за умов обмеження будь-якого впливу інших груп населення, окрім міського та сільського пролетаріату [28].

Іншим напрямком залучення вже власницького селянства для виконання ним завдань інтегрованого поступу в інтернаціональну систему “диктатури пролетаріату”, Троцький вважав мережу сільськогосподарської кооперації. Водночас він застерігав, що “постачальницька та збутова кооперація стане шляхом до соціалізму лише в тому випадку, якщо буде знаходитися під безпосереднім контролем профспілок та націоналізованої промисловості, а процес кооперування торгових функцій сільського господарства буде поступово призводити до посилення тенденцій його колективізації на базі усупільненого господарства” [29].

Українське село, що трактувалося Троцьким як національно відстале, потребувало власних кадрів по всіх лініях партійно-державної та громадської роботи для створення тоталітарним режимом умов втягнення селянства до радянського будівництва [30]. Водночас він вважав національну ідеологію для селянства “вибуховою силою величезних розмірів” [31]. Ліквідація загрози пролетаріату з боку непролетарських класів, що виникає з росту їх політичної активності, передбачала, згідно з поглядами Троцького, акцентування уваги на правильних формах взаємодії елементів соціальної системи на рівні інтернаціоналізації інонаціонального селянства [32]. Вектор узгодження зводив інтереси більшості українського селянства до фактичного нуля по відношенню до абсолютизації інтересів пролетаріату і його авангарду, позаяк “інтереси пролетаріату та інтернаціоналізм не сприймає національної обмеженості та провінціального дрібнобуржуазного (читай – селянського – Авт.) глупства при вирішенні будь-яких проблем робітничого руху” [33].

Розробка проблеми структурування та функціонування системи громадських об’єднань була детально проаналізована лідером правокомуністичної опозиції Бухарінін. Його концепти стосувалися як загальних засад та моделей діяльності СГО, так і застосування їх більшовицьким режимом щодо селянської людності. Бухарін вказав на те, що “некапіталістична еволюція”, якої притримувалися у своїх студіях декотрі науковці за капіталізму (т.з. “аграрно-кооперативний соціалізм), стає реальністю, і за “диктатури пролетаріату” радянською формою державності є самоврядування мас. При цьому немає жодної масової організації, котра б у той час не була б органом влади [34]. Диктатура пролетаріату, підтримуючи обшинне самоврядування у формах артілі та комуни,

забезпечувала наповнення пролетарської влади новим адекватним їй змістом. Завдання полягало в тому, щоб на шляху злиття цих двох зустрічних течій, забезпечити трансформацію низових організацій в органи державної влади [35] на принципах здійснення політики господарського та культурного розчинення й утилізації селянства в напрямку реалізації мети соціалістичного нагромадження [36]. Воно передбачало зосередження у державі матеріальних ресурсів в основному з джерел, що знаходяться поза комплексом одержавленого господарства, оскільки у відсталій селянській країні це нагромадження повинне мати виключно важливу роль [37].

Вилучення та використання матеріальних та фінансових ресурсів селянства з метою якнайскорішого “первинного соціалістичного” нагромадження трактувалося як доцільний і необхідний захід побудови пролетарської держави. Найоптимальнішою організаційною формою для здійснення запланованих заходів Бухарін вважав сільськогосподарську кооперацію, позаяк селянин, маючи приватну власність та сподіваючись її збільшити, має певну повагу до більш значних власників [38]. Кооперативна організація, акумулюючи в собі значні фінансові кошти та матеріальні резерви, повинна була відігравати відношення до кожного її пайовика, виступаючи як деперсоніфікований акумулюючий контрагент кредитно-торгівельних зносин. Бухарін влучно і концентровано визначив роль кооперації в практиці використання селянства для інтернаціональних потреб пролетарської держави в ранньототалітарному суспільстві з абсолютною перевагою селянського населення. “Кооперація в сполученні з державною торгівлею та промисловістю будуть все більше й більше витіснити приватного посередника й на цьому ґрунті робітничий клас буде збільшувати свій вплив та керівництво широкою селянською масою для активної участі в побудові нового суспільства” [39].

В той же час, в роботі “Шлях до соціалізму і робітничо-селянський союз” Бухарін доводить, що наслідком господарювання більшовиків у кооперативному житті стало значне зниження довіри до нього в селянському середовищі. Для подолання цього становища кооперація повинна звільнитися від примусового обслуговування ідеологічних та господарсько-політичних кампаній та інших непритаманних їй завдань, які повинні вирішувати державні органи в ім'я інтернаціональних цілей пролетаріату. Кооперація, згідно з концепцією Бухаріна, повинна стати для селянина органом його господарського піднесення. Тоді, при забезпеченні виборності й добровільності, вона стане найулюбленішою організацією селянства.

“Коли селянина організує і на нього впливає комуністична партія (прямо чи побічно, безпосередньо включаючи селянина до свого складу чи побічно впливаючи на нього через свій вплив на кооперативи, сількоми та ряд інших організацій), – продовжує він свою думку на сторінках цієї ж праці, – то ця комуністична партія організовує його трудову душу, переводить його поступово на рейки суспільної праці через кооперацію, привчає до цієї роботи через Ради, залучаючи його до справи соціалістичного уряду, через партію безпосередньо перероблюючи його в тому дусі, який відповідає меті і завданням соціалістичного будівництва” [40].

Лідер правокомуністичної опозиції принципово не заперечував необхідності існування поряд з консолідованою невиробничою кооперацією, що охоплювала різні майнові групи населення, також і “куркульських кооперативів”, оскільки у своєму розвитку вони будуть обов'язково пов'язані з економічними механізмами держави – кредитними установами та органами податкового нагляду [41]. Таким чином буде проводитись практика матеріального розчинення “міцних хазяїв” у системі диктатури пролетаріату”

[42]. Таке ідеологічне та соціально-культурне розчинення з необхідністю передбачало, за Бухаріним, врахування зростаючої активності селянських мас і мало реалізуватися за усіма напрямками громадського життя [43]. В системі застосування громадської активності мешканців села за допомогою організаційних форм особливе місце відводилося Бухаріним її фільтраційним соціальним функціям та функціям нагляду за державним апаратом: “Пальці різноманітних громадських та державних організацій об’єднуються в один могутній кулак “пролетарської диктатури”, де кожен із них виконує окрему функцію” [44]. Це і виступає суттєвою рисою радянської форми державності, яка безпосередньо й опосередковано спирається на такі елементи СТО як профспілки, кооперація, КНС, організації робітничих та сільських кореспондентів, добровільні товариства [45]. При цьому партійні, кооперативні, профспілкові працівники й робітники мають тенденцію перетворення в державних чиновників. В більшості, органи профспілок надзвичайно мало відрізняються від адміністрації підприємства [46].

Теоретичні міркування Бухаріна призвели його до вельми цікавого висновку про наявність в СРСР “народоправства”. “Оскільки державність у нас переходить у громадськість й численні організації громадського характеру є в той час периферійними органами держави, остільки мільйони трудящих не стільки об’єкти державного впливу, скільки вони самі суть держава”, – пише Бухарін [47]. В бухарінській заготовану для неї роль “більш значного власника” по теорії синтезу держави та системи громадських об’єднань чітко простежується специфіка підстав організаційного оформлення громадських об’єднань селянства, прив’язана до першочергового виконання господарсько-економічних завдань влади коштом більшості селян. В той же час, будучи прихильником “лібералізації” політичного режиму в СРСР, М. Бухарін заперечував доцільність існування самостійних політичних організацій навіть прокомуністичного зразка. Виступаючи на Ленінградській губернській конференції ВКП(б) у лютому 1926 року, він заявив: “Ми повинні бути проти особливої селянської партії, тому що організація особливої селянської партії неминуче б виросла в організацію спрямовану проти партії пролетаріату, яка загострила б відносини між нами як партією пролетаріату й усім селянством” [48].

В Україні розробка теоретичних засад використання громадських об’єднань у процесі інтернаціоналізації, актуалізувалася у зв’язку з наявністю специфічних організацій – комнезамів та особливим статусом селянської сільськогосподарської кооперації. Д. Мануїльський, що очолював на початку 20-х років Наркомзем України, а пізніше представляв інтереси компартійної верхівки в Комінтерні, підкреслював специфічність умов української кооперації, яка, на його думку, занадто пов’язана з дрібною власністю, щоб можна було мати ілюзії щодо легкого способу її опанування. Тому серед усіх громадських організацій опора робилась Мануїльським саме на комнезами. Саме вони повинні були “пролетаризувати селянство, в господарському та соціально-ідеологічному плані, підготувати його до альянсу з більшовицькою владою”. “У ретельного господаря на Україні повинне бути спочатку вирване жало, а потім вже можна шукати з ним згоду”, – писав Мануїльський у статті

“Криза сільського господарства та колективізація” [49]. Інший партійний функціонер Е. Квіринг, який до середини 20-х років обіймав посаду секретаря ЦК КП(б)У, теж був стурбований можливими змінами у світосприйманні незаможного селянства в результаті покращення його господарського становища через посередництво кооперації. Квіринг відзначав, що ставка на зміцнення незаможника може стати політичною помилкою, оскільки він, “ставши справжнім господарем, прийметься і його психологією та перестане

бути опорою Радянської влади” [50].

Значну увагу у своїх статтях і виступах приділяв тлумаченню ролі громадських об'єднань у реалізації більшовицьких гасел інтернаціоналізації голова ВУЦВК та ВЦКНС Г. Петровський. У своїй доповіді на X з'їзді КП(б)У в листопаді 1927 року він спеціально виділив такі розділи як “Робота Рад і громадських організацій на селі”, “Розвиток батрацтва на селі”, “Громадські організації й інтелігенція на селі”. Петровський виступав за широке використання резерву сільських представництв таких добровільних товариств як МОДР, Тсоавіахім, “Геть неписьменність” для зміцнення військового потенціалу форпосту світової революції – СРСР [51]. У статті “Оборона СРСР – справа робітників усього світу”, опублікованій у газеті “Вісті ВУЦВК” 22 червня 1927 року, він писав: “Селянство ще не розворушилось, але воно не може не виконати свого обов'язку перед соціалістичною державою і, безперечно в міру сил та коштів, кожна селянська родина має взяти участь у справі зміцнення воєнної могутності країни та Червоної Армії”, оскільки остання – “це не армія якоїсь однієї країни, це оборона і гордість світового пролетаріату”[52].

Виконувати свій головний інтернаціональний обов'язок сільська громадськість, на думку Петровського, мала працюючи над зміцненням колгоспного ладу під проводом КНС. Виступаючи на VII Всеукраїнському з'їзді КНС, Петровський підкреслював: “Треба не забувати, що колгоспи зростають і мусять зростати на основі самодіяльності й ініціативи з низів самих селянських мас. Отже, на КНС покладається величезне завдання створити цю ініціативу й активність, організувати її на власному прикладі, довести вигоду усупільненого сектора, порівнюючи з приватнокапіталістичним і цим забезпечити правильний розвиток соціалістичних форм господарювання, їх перевагу над капіталістичними” [53]. Комнезами він вважав головною соціальною базою і в розповсюдженні ідеології та політики пролетарського інтернаціоналізму на селі[54]. Щоправда серед представників більшовицької еліти України були й інші міркування щодо місця комнезамів у радянському суспільстві. Інший відомий державний та партійний функціонер В.Затонський у виступі на робітничих зборах у Полтаві в грудні 1924 року характеризував КНС як “кучку босяків”[55].

Таким чином бачимо, що лідери більшовицької партії, спираючись на теоретичну спадщину ортодоксального марксизму та західноєвропейської соціал-демократії наприкінці XIX – початку XX століття, передбачали втягнення селянства в інтернаціональний революційний рух через посередництво професійних організацій та класових спілок. Здійснення стійкого структурного зв'язку держави диктатури пролетаріату з власницькими верствами села покладалося на кооперацію. Теоретичне обґрунтування інтернаціоналістської політики щодо селянства Леніним було підпорядковане ідеї розколу й політизації селянської маси через систему громадських об'єднань, утвердженню пріоритету класово-пролетарських засад. Ідейні підвалини сталінського бачення перспектив інтернаціональної злуки міського робітництва і соціально близьких йому верств села, вимагали об'єднання селянства в різноманітні за предметною спрямованістю групи громадських організацій з метою відчуження свідомості останнього і переведення її у площину пролетаризованого соціального світосприймання. Продовження сталінської лінії моделювання соціальних взаємин за допомогою інтернаціональної пропаганди, що здійснювалася через апарат та механізм громадських об'єднань, знайшло відображення в працях багатьох інших більшовицьких функціонерів. Незважаючи на видимий плюралізм думок, соціальна функція сільських організацій з узгодження інтересів селян і робітників прикривала в їх роботах справжню мету використання селянського ресурсу для потреб соціалістичного експерименту та поширення його досвіду за межі радянських республік.

Використана література:

1. Двенадцатый съезд РКП(б). 17-25 апреля 1923 года. Стенограф, отчет. – М., 1968. – С. 482.
2. Там само. – С. 481.
3. *Сталин И. В.* Крестьянский вопрос // Избранные статьи и речи. – М., 1926. – С. 14.
4. *Сталин И. В.* Речь на совещании секретарей деревенских ячеек при ЦК РКП(б) 23 октября 1924 “Об очередных задачах партии в деревне” // Сталин И. В. Крестьянский вопрос. – С. 30.
5. Там само. – С. 37-38.
6. Там само. – С. 29.
7. *Сталин Й.* Ленін і питання про союз з середняком. – К, 1939.
8. Там само. – С. 6.
9. *Сталин И. В.* Речь на пленуме ЦК ВКП(б) 1 апреля 1929 года “О правом уклоне в ВКП(б). Разногласия по линии внутренней политики” // Сталин И. В. Вопросы ленинизма. – 2-е. изд. – М., 1952. – С. 249.
10. Там само. – С. 232.
11. Там само. – С. 266-267.
12. *Сталин И. В.* До питання аграрної політики в СРСР (промова на конференції аграрників марксистів 27 грудня 1929 року). – К., 1953. – С. 17.
13. *Сталин И. В.* К вопросам ленинизма // Вопросы ленинизма. – М., 1952. – С. 112.
14. Там само. – С. 123-124.
15. Там само. – С. 128.
16. *Laquer W.* Stalin: the Liasnest' Revolution. – N.Y. – Lnd., 1990. – P. 23.
17. *Молотов В. М.* Доклад на пленуме ЦК РКП(б) 26 октября 1924 года “Об очередных задачах партии в деревне” // Молотов В. М. Политика партии в деревне. Статьи и речи. – М. – Л., 1926. – С. 29.
18. Там само. – С. 30-31, 39.
19. Там само. – С. 42.
20. Там само. – С. 45.
21. *Молотов В. М.* Речь на заседании Организационного Бюро ЦК ВКП(б) 24 мая 1926 года “О работе среди бедноты” // В. М. Молотов. О работе партии среди деревенской бедноты. – 2-е. изд. – М.-Л., 1927. – С. 28-29.
22. *Иванов А. В.* Путь России к социализму: точка зрения Льва Троцкого // Марксизм и Россия. – М., 1990. – С. 153.
23. *Троцкий Л. Д.* История русской революции. – Берлин, 1931. – Т. 1, С. 33.
24. *Троцкий Л. Д.* Уроки Октября. – Л., 1991. – С. 77.
25. *Троцкий Л. Д.* Проект платформы большевиков-ленинцев к XV съезду ВКП(б) “Кризис партии и пути его преодоления” // Архив Троцкого. Коммунистическая оппозиция в СССР (1923–1927) : в 4-х т. – М., 1990. – Т. 4. – С. 111.
26. Там само. – С. 119.
27. Там само.
28. *Троцкий Л. Д.* Проект платформы большевиков-ленинцев (к XV съезду ВКП(б)). Национальный вопрос // Архив Троцкого. Коммунистическая оппозиция в СССР. – Т. 4. – С. 143.
29. Там само. – С. 131.
30. Там само. – С. 144.
31. *Троцкий Л. Д.* Промова на VII Всеукраїнській конференції КП(б)У // Нова культура. – 1923. – № 1. – С. 34.
32. *Троцкий Л. Д.* Речь на заседании ЦК ВКП(б) 1 июня 1927 года // Троцкий Л. Д. Сталинская школа фальсификаций. Поправки и дополнения к литературе эпигонов. – М., 1990. – С. 144-145.
33. Там само. – С. 178.
34. *Бухарин Н. И.* Теория пролетарской диктатуры // Избранные произведения. – М., 1988. – С. 21, 22. – Новое откровение о советской экономике или как можно погубить рабоче-крестьянский блок. К вопросу об экономическом обосновании троцкизма // Там само. – С. 96.
35. *Рой О. М. Руденко В. Н.* Марксизм в поисках новой модели государства // Марксизм и Россия. – М., 1990. – С. 220-221.
36. *Бухарин Н. И.* Хозяйственный рост и проблема рабоче-крестьянского блока // Избранные произведения. – М., 1990. – С. 265.
37. *Бухарин Н. И.* Новое откровение о советской экономике или как можно погубить рабоче-крестьянский блок // Там само. – С. 296
38. *Бухарин Н. И.* Путь к социализму и рабоче-крестьянский союз // Там само. – С. 347.
39. Там само. – С. 365-366.

40. Там само. – С. 414-416.
41. Там само. – С. 376-377.
42. Там само. – С. 394.
43. Бухарин Н. И. Хозяйственный рост и проблема рабоче-крестьянского блока // Там само. – С. 269.
44. Бухарин Н. И. Текущий момент и задачи печати (доклад и заключительное слово на IV совещании рабселькоров 28 и 30 ноября 1928 года) // Бухарин Н. И. Путь к социализму. – Новосибирск, 1990. – С. 383.
45. Бухарин Н. И. Путь к социализму и рабоче-крестьянский союз // Бухарин Н. И. Избранные произведения. – М., 1990. – С. 397-398.
46. Бухарин Н. И. Текущий момент и задачи печати (доклад и заключительное слово на IV совещании рабселькоров 28 и 30 ноября 1928 года) // Бухарин Н. И. Путь к социализму. – С. 380-381.
47. Бухарин Н. И. Кризис капиталистической культуры и социализм // Бухарин Н. И. Тюремные рукописи в 2-х т. – М., 1996. – Т. 1. – С. 69.
48. Бухарин Н. И. Доклад на XXIII чрезвычайной Ленинградской губернской конференции ВКП(б) 10-11 февраля 1926 года // Бухарин Н. И. Избранные произведения. – М., 1988. – С. 269.
49. Мануильский Д. З. Кризис сельского хозяйства и коллективизация // Коммунист. – 1931. – № 6. – С. 11.
50. Квириг Е. И. Июльский пленум ЦК КП(б) У // Знамя коммунизма. – 1924. – № 6. – С. 3-8.
51. Петровский Г. І. Чергові завдання робота партії на селі. Доповідь на X з'їзді КП(б)У 27 листопада 1927 року // Вибрані статті і промови. – К., 1978. – С. 238.
52. Петровский Г. І. Оборона СРСР – справа робітників усього світу // Там само. – С. 194.
53. Петровский Г. І. Завдання КНС у соціалістичному будівництві. 3 промови на VII Всеукраїнському з'їзді незаможних селян. 28 березня 1930 року // Там само. – С. 304-305.
54. Петровский Г. І. Чергові завдання роботи партії на селі // Там само. – С. 241.
55. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2226, арк. 14.

А н н о т а ц и я

В статье анализируются теоретические основы внедрения идеологии коммунистического интернационализма в среду украинского крестьянства.

Ключевые слова: коммунистический интернационализм, крестьянство, социалистический эксперимент, кооперация, тоталитаризм.

A n n o t a t i o n

In the article are analysed theoretical foundations of introduction of ideology of communist internationalism in the environment of the Ukrainian peasantry.

Keywords: communist internationalism, peasantry, socialistic experiment, co-operation, totalitarianism.

Нікітін М. Ю.

**Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка**

РОЛЬ ЗЕМСТВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЛІКУВАЛЬНИХ УСТАНОВ ФАХІВЦЯМИ В 1865–1914 РР. (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

Аналізується діяльність земств Харківської губернії по кадровому забезпеченню лікувальних закладів (розкриваються причини невдач і досягнення).

Ключові слова: Харківська губернія, земства, земська медицина, лікувальні заклади, кваліфікований медичний персонал.

Важливі зміни, які охопили європейську цивілізацію на рубежі ХХ–ХХІ ст., стали основою для розбудови української державності. Демократичні процеси, що відбуваються в Україні, потребують проведення ряду реформ в економічній, політичній та духовій